

**МОВА ДРАМЫ «АПОШНЯЕ СПАТКАННЕ»
УЛАДЗІСЛАВА ГАЛУБКА
І ЯЕ АЦЭНКА МАКСІМАМ ГАРЭЦКІМ**

Л. У. Глушыцкі

Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа

*Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
вул. Сурганава, 1/2, 220072, г. Мінск, Беларусь, leuhlusycki@gmail.com*

У артыкуле разглядаецца мова драматычнага твора Уладзіслава Галубка «Апошняе спатканне», напісанага ў 1917 г. Упершыню ён быў апублікаваны ў 1919 г. асобным выданнем. Публікацыя адразу прыцягнула да сябе ўвагу М. Гарэцкага, які напісаў на яе рэцэнзію ў часопісе «Беларускае жыццё». У ёй М. Гарэцкі пахваліў мову твора У. Галубка, але таксама зрабіў і крытычную заўвагу. У артыкуле робіцца спроба асэнсавання гэтай заўвагі, а таксама прыводзяцца звесткі пра тое, як адпаведныя моўныя факты разглядаліся ў беларускай мовазнаўчай навуцы.

Ключавыя словы: драматычны твор; варыянты; фразеалагізмы; канчаткі; дзе-епрыслоўе; дзеепрыслоўны зварот.

Першая чвэрць мінулага стагоддзя – гэта цікавы і надзвычай важны перыяд у гісторыі сучаснай беларускай мовы. Гэта час, калі ідзе актыўнае фарміраванне новай літаратурнай мовы. Для ўвядзення беларускай мовы ва ўсе сферы жыцця шмат робяць беларускія дзеячы культуры і навукі, якія «выдаюць для гэтага часопісы, газеты, кнігі і розныя творы» [5, с. 111].

Сярод гэтых твораў ужо з канца XVIII ст. сваю нішу займаюць драматычныя. Але калі ў XVIII–XIX стст. можна гаварыць пра адзінкавыя выпадкі напісання такіх твораў (або нават частак твораў) і іх пастаноўкі на сцэне, то ў пачатку XX ст. сітуацыя значна змяняецца. 12 лютага 1910 г. адбылася Першая беларуская вечарына, «якую гісторыкі-мастацтвазнаўцы схільныя лічыць пачаткам дзейнасці прафесійнага нацыянальнага тэатра» [6, с. 54].

У гэты час творчую дзейнасць пачынае Уладзіслаў Галубок. Ужо з 1908 г. ён – адзін з аўтараў «Нашай Нівы». У газеце друкуюцца яго апавяданні і вершы.

Адным з першых на мову твораў Уладзіслава Галубка звярнуў увагу М. Гарэцкі. Пазней яе аналізаваў М. В. Абабурка [1, с. 94–96].

Творы менавіта нашаніўскага перыяду досыць падрабязна ў сваім артыкуле разгледзела сучасная даследчыца А. А. Марозава. У ім яна піша, што хоць у гэты перыяд «мова твораў Уладзіслава Галубка, як і

ў цэлым мова газеты “Наша Ніва” <...> не з’яўляецца яшчэ строга акрэсленай і ўнармаванай сістэмай, у ёй шмат непаслядоўнасцей і разыходжаньняў», але «сістэмнасць мовы твораў Галубка найвыразней праяўляецца на ўзроўні слоў і іх значэнняў. Слоўнікавы склад можна разглядаць як у пэўнай ступені ўнутрана арганізаванае цэлае» [11, с. 102]. На лексічным узроўні гэта праяўляецца ў тым, што ўжо ў гэты перыяд у мове твораў У. Галубка ёсць выпадкі, калі ўсталяваўся адзіны асноўны варыянт там, дзе ў цэлым у мове газеты яшчэ маглі выкарыстоўвацца розныя словы. Напрыклад, з двух сінонімаў *крама* і *магазын* Уладзіслаў Галубок выкарыстоўвае толькі першы [11, с. 105–106].

Наконт графічнага афармлення твораў У. Галубка А. А. Марозава піша, што яно «адлюстроўвае тэндэнцыі, што складваліся ў беларускай мове пачатку ХХ ст. і былі прыняты пры друкаванні матэрыялаў выдання» [11, с. 109].

Шмат увагі аддала даследчыца ўжыванню У. Галубком фразеалагізмаў. Па яе назіраннях, мова твораў У. Галубка разгледжанага перыяду «характарызуецца шырокім ужываннем устойлівых адзінак, якія ўключаюць у сябе фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі» [11, с. 106]. А. А. Марозава падзяляе фразеалагічныя адзінкі на дзве групы: тыя, што былі ўжыты без змяненняў (*шыла... у мяху ні ўтаіш*), і творча апрацаваныя аўтарам (крыніцай гэтых апошніх даследчыца схільная лічыць таксама вузкадыялектныя выразы). Да другой групы, напрыклад, аднесены выраз *замалываць зубы* ‘загаварыць зубы’ [11, с. 107–108].

Драма «Апошняе спатканне» стала адным з трох першых драматычных твораў аўтара (побач з абразком «Забыўся падперазацца» і камедыяй «Пісаравы імяніны»). Напісаная ў 1917-м, яна была выдадзена ў 1919 г. асобнай кнігай.

Як і ў мове твораў папярэдняга этапу творчасці У. Галубка, у мове «Апошняга спаткання» сустракаюцца дзеясловы I спражэння з канчаткамі *-е*, *-а*: *не дапусьце* (4, тут і далей пазначана старонка арыгінальнага выдання), *не папусьце* (13), *зложжа* (24), *бача* (25), *гавора* (36), у тым ліку ў аўтарскіх рэмарках: *падносе* (24); дзеясловы II спражэння – з канчаткамі *-ець*: *даець* (8), *раздаець* (24), *шлець* (26). У загадным ладзе дзеясловы маюць канчаткі *-эце*, *-еце*: *благаславецце* (9), *ідзецце* (22), *пусьцеце* (33), *ня пішэце* (35), *скажэце* (41), *глядзецце* (43). Дзеясловы незакончанага трывання і іх формы могуць мець замест суфікса *-ва-* суфікс *-іва-* або *-ава-*: *распытаваючыся* (6), *супакоіваць* (6), *выстуківаць* (20), *падвешаваючы* (37).

Назоўнікі *pluralia tantum*, а таксама назоўнікі ніякага і мужчынскага роду ў форме множнага ліку давальнага склону пад націскам маюць кан-

чаткі *-ом, -ём: людзём* (28), *бацьком* (36), а ў месным *-ох, -ёх: у лапцёх* (5), *пры людзёх* (5), *у яго вачох* (9), *на мястох* (12), *на лясох* (37).

Прыметнікі і дзеепрыметнікі часта ўжываюцца ў кароткай форме: *Бог ласкаў* (9), *будзь жыў і здароў* (9), *як шчасліва, як багата я* (10), *мы будзем так шчаслівы* (10), *я буду рад* (11), *бедзен* (16), *варт* (19), *напісан* (19), *падпісан* (19), *будзь ласкаў* (27).

Актыўныя дзеепрыметнікі прашлага часу могуць быць зваротнымі: *карэньне ўпіўшаеся* (14), *аб дзетках заблудзіўшыхся* (16), *з уваліўшыміся вачыма* (20), *скорчыўшаеся ад сударгі цела* (36).

У творы сустракаецца шмат слоў, якія на цяперашні момант або ўвогуле не фіксуюцца слоўнікамі, або фіксуюцца ў іншых значэннях: *трудна* ‘цяжка’ (4), *фамілію* ‘прозвішча’ (5), *не кахае бацькаўшчыны* (19), *выпаўніць* ‘выканаць’ (19), *цікаюцца* ‘крадуцца’ (20), *напрачыналіся* ‘папрачыналіся’ (20), *пункт* ‘роўна’ (*Пункт а пятай... трэба быць на мейсцы...*) (21), *зялезным* ‘жалезным’ (21), *прачуццё* ‘прадчуванне’ (22), *прычувала, прычуваў* ‘прадчувала, прадчуваў’ (23), *прануднае песьні* ‘тужлівай, нуднай’ (29), *учарэніўся* ‘учапіўся’ (30), *маракуе* ‘цяміць, кеміць (пра галаву)’ (30), *праканаліся* ‘пераканаліся’ (38), *нагаварыў* ‘падгаварыў, намовіў’ (39), *успамінае* ‘напамінае, нагадвае’ (43).

Паволе перыядызацыі, прапанаванай прафесарам І. А. Гапоненка [2], твор адносіцца да тарашкевічаўскага этапу навуковага перыяду развіцця арфаграфіі новай беларускай літаратурнай мовы. Але, паколькі ён выйшаў у самым пачатку гэтага этапу, у творы застаюцца напісанні, якія на момант яго публікацыі ўжо былі ўстарэлымі, а менавіта перадача аглушэння звонкіх зычных на канцы прыставак перад глухімі: *аткрыць* (36); неправадзненне акання *прозвішчэ* (36).

У творы сустракаюцца акцэнтацыйныя і акцэнтацыйна-арфаграфічныя варыянты (частка з іх магла ўзнікнуць праз недагляд карэктара): *пасля* (3), *пасья* (26) і *посье* (9, 29), *посья* (13); *ляпей-бы* (7), *лепей* (31). На тое, што ў апошнім выпадку мы маем справу з акцэнтацыйнымі варыянтамі, а не проста з розным напісаннем, паказвае прастаўлены ў творы націск.

Аўтар выкарыстоўвае разнастайныя моўныя сродкі, каб паказаць жывую мову герояў, зрабіць яе адрознай. Напрыклад, Якім, які ўжо стаў студэнтам, ужывае словы, у большай ступені характэрныя для тых, хто атрымлівае або ўжо атрымаў адукацыю: *сфінкс* (16), *тыраны* (43). А для называння шпега ён выкарыстоўвае перыфразу *сыскны кам-эрдынэр* (17). І зусім па-іншаму гавораць наглядчык і стораж у турме. Яны ўжываюць такія выразы, як *капыты задзер* (41), *дзяржы хвост дугой* (42). А стораж, да таго ж, перакручвае слова *арыстакраты* на *алісьцікраты* (38) і называе сваю жонку *сумэра віславухая* (41).

Увогуле ў творы шырока ўжываюцца ўстойлівыя выразы: *плыць проціў вады* (4), *выехаў і толькі бачылі* (5), *аж пакуль і рукі не сашчапіла* (6), *стопудовы ціжар з грудзей зваліўся-б* (25), *апошнюю злыбяду аддасі* (25), *ані ў зуб* (26) (пар. *а ні ў зуб нічога не ўцямім* [11, с. 107–108]), *дзівы наладзіліся* (32).

Мова твора прыцягнула да сябе ўвагу ўжо ў год публікацыі драмы. У часопісе «Беларускае жыццё» (№ 22, 1919) пра саму драму і яе мову напісаў Максім Гарэцкі, ацаніўшы яе вельмі высока: «З боку мовы – найлепшы твор Галубка. Чуецца старанная адшліфоўка, ёсць праўдзівае, шчырае чуццё ў словах многіх прыгожых кавалачкаў» [4, с. 236].

Аднак М. Гарэцкім была зроблена і адна заўвага датычна мясціны, якая ў Галубка выглядае наступным чынам: *Ідучы вуліцай за мной шпег ні ў знак цікаўся* (17). М. Гарэцкі піша: «Калі гэта не карэктарскі недагляд, няможна дапусціць такога сінтаксісу і такога пакарочання прыдатковых фраз». Тут М. Гарэцкі мае на ўвазе выкарыстанне дзеепрыслоўнага звароту, які не адносіцца да дзейніка (у гэтым выпадку – да назоўніка *шпег*).

Я. Ф. Карскі разглядае выпадкі, падобныя да гэтага, у «Очерке синтаксиса белорусского языка» ў другім томе сваёй працы «Белорусы». У раздзеле «Пояснительные слова» апісаны зварот «давальны самастойны» («дательный самостоятельный»). Я. Ф. Карскі адзначае: «Следы падобных оборотов из дательного с неизменяемой формой причастия изредка встречаются и в живой речи: женучи намъ ведро, то пань споткаў нас...» [8, с. 407]. П. П. Шуба апісвае такія выпадкі як «ужыванне былога дзеепрыметніка, які ў сучаснай мове ўспрымаецца як дзеепрыслоўе, у ролі другога выказніка» і называе іх «адхіленнем ад нормы» [12, с. 65]. П. П. Шуба дае спасылку на зборнік практыкаванняў, у якім сабраны літаратурныя цытаты з такімі ўжываннямі. Сярод іх можна знайсці, скажам, наступны прыклад з Кузьмы Чорнага: «І часам, ідучы дадому са станцыі, утаміўшыся выгрузкай дроў з вагонаў, у яго з'яўлялася жаданне як бы хутчэй зноў вярнуцца туды». Такое ўжыванне ў гэтым дапаможніку называецца «перажытачным» [7, с. 148].

Пасля цытавання твора У. Галубка сам М. Гарэцкі адразу ж прыводзіць радкі з «Тараса на Парнасе», дзе ўжыты дзеепрыслоўны зварот у безасабовым сказе: *Хадзіўшы на гарэ Парнаскай, мне дужа захацелась есць*, – называючы гэты выпадак *народным* сінтаксісам.

Тым больш цікава прывесці сказ з аповесці М. Гарэцкага «Камароўская хроніка», напісанай значна пазней за працытаваную рэцэнзію: *Прыехала халерная карэтка, забрала яго і павязла, пакінуўшы на беразе жонку плачучы са скарбам* [3, с. 175]. Як бачым, тут таксама зварот *плачучы са скарбам* адносіцца не да дзейніка *карэтка*, а да дапаўнення *жонку*. Гэты фрагмент разглядаў А. Каўрус, прыводзячы беларускія кан-

струкцыі, сінанімічныя азначальным сказам «які (што) + дзеяслоў у 3-й асобе» [9, с. 160]. А. Каўрус падае таксама меркаванне Ф. Янкоўскага на гэту тэму: «У беларускай прыказцы *Не глядзі на мяне лён тручы, а глядзі на мяне на фэст ідучы* ёсць дзеяслоўныя формы *ідучы, тручы*. ... Калі дзеепрыслоўі звычайна абазначаюць дадатковае дзеянне, якое ўтварае тая самая асоба (прадмет), што і галоўнае, выражанае дзеясловам, выказнікам, то ў згаданым выслоўі... дзеепрыслоўныя формы *ідучы, тручы* маюць і значэнне азначальнасці: ‘такую (такую), як лён тру’, ‘такую (такую), як на фэст іду’» [13 . 251]. Паводле класіфікацыі Я. Ф. Карскага, такія формы называюцца «другі вінавальны» («второй винительный») [8, с. 390].

Яшчэ ў 1924 г. у артыкуле «Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы» Язэп Лёсік раіў вельмі блізкія па будове і значэнні канструкцыі да ўжывання, каб з іх дапамогай пазбягаць неўласцівых беларускай мове актыўных дзеепрыметнікаў: «Часам фіктыўныя дзеяпрыметнікі замяняюцца дзеяпрыслоўнікамі аднолькавага пахаджэння. Напрыклад: “Сустрэне чалавека, нясучага гляк вады”. Тут дзеяпрыметнік “нясучага” (несучага) можна замяніць дзеяпрыслоўнікам “нясучы”: “Сустрэнеш ты чалавека нясучы гляк вады”, а самае лепшае сказаць так: “Сустрэнеш чалавека з глякам вады”» [10, с. 200]. У гэтым самым артыкуле Я. Лёсік прыводзіць і іншыя ілюстрацыі: «*Не апрануўшыся холадна*» (пар. з цытатай Гарэцкага з «Тараса на Парнасе»), «*Надаела ждучы*» [10, с. 204].

Такім чынам, мэтазгоднасць ужывання У. Галубком такога звароту, як нам здаецца, нельга адназначна назваць памылковай, тым больш што ён ужыты ў мове персанажа драматычнага твора.

На нашу думку, драма «Апошняя спатканне» дае шмат цікавых моўных фактаў, такіх, як рэдкія словы, своеасаблівыя фразеалагізмы і перыфразы, блізкія да народнай мовы сінтаксічныя канструкцыі, больш дэтальнае даследаванне якіх можа дапамагчы паўнейшаму раскрыццю асаблівасцей мовы драматургіі першай чвэрці ХХ ст.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. *Абабурка, М. В.* Развіццё мовы беларускай мастацкай літаратуры / М. В. Абабурка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – 182 с.
2. *Гапоненка, І. А.* З гісторыі арфаграфіі сучаснай беларускай мовы (спроба перыядызацыі) / І. А. Гапоненка // Веснік БДУ. Сер. 4 : Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. – 1998. – № 3. – С. 24–27.
3. *Гарэцкі, М.* Збор твораў : у 4 т. / М. Гарэцкі; рэдкал.: А. М. Адамовіч [і інш.]; Акад. навук БССР, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Маст. літ., 1984–1986. – Т. 4 :

Камароўская хроніка : Аповесць; Летапіс жыцця і творчасці / рэд. А. М. Адамовіч ; падрыхт. тэксту і камент. Г. І. Рэут. – 1986. – 384 с.

4. *Гарэцкі, М.* Творы : Дзве душы: Аповесць. Аповяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч : П’еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты / М. Гарэцкі; рэдкал. : А. М. Адамовіч [і інш.]. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 629 с.

5. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы : у 2 т. / Акад. навук БССР. Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэд. А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1967–1968. – Т. 2. – 1968. – 340 с.

6. Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя : у 4 т. / рэдкал. : У. Гніламёдаў [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 1999–2014. – Т. 1 : 1901–1920 / У. Гніламёдаў [і інш.]. – 1999. – 583 с.

7. Зборнік практыкаванняў па сучаснай беларускай літаратурнай мове / М. В. Бірыла [і інш.]. – Мінск : Вучпедвыд, 1959. – 250 с.

8. *Карский, Е. Ф.* Белорусы : в 3 т. / Е. Ф. Карский. – Минск : БелЭн, 2006–2007. – Т. 2, кн. 2: Язык белорусского народа / Е. Ф. Карский. – 2006. – 512 с.

9. *Каўрус, А. А.* Да свайго слова. Пытанні культуры мовы / А. А. Каўрус. – Мінск : РІВШ, 2011. – 344 с.

10. *Лёсік, Я.* Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы / Я. Лёсік // Польшыя. – 1924. – № 2 (10). – С. 192–205.

11. *Марозава, А. А.* Моватворчасць Уладзіслава Галубка ў кантэксце фарміравання беларускай літаратурнай мовы / А. А. Марозава // Беззапаветнае служэнне народу: да 130-годдзя з дня нараджэння першага народнага артыста Беларусі Уладзіслава Галубка : матэр. рэсп. навук.-практ. канф., Мінск, 15 мая 2012 г. / Нац. акад. навук Беларусі; Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ.; рэдкал. : С. С. Лаўшук, В. М. Ярмалінская, А. В. Графімчык. – Мінск, 2014. – С. 101–112.

12. *Шуба, П. П.* Дзеяслоў у беларускай мове / П. П. Шуба. – Мінск : Выд.-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1968. – 81 с.

13. *Янкоўскі, Ф. М.* Гістарычная граматыка беларускай мовы / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1983. – 272 с.